

Sánta Gábor

FEKETE ISTVÁN HAGYOMÁNYAI

Fekete István csaknem fél évszázaddal ezelőtt, 1970. június 23-án halt meg. Bár az elmúlt évtizedekben nem felejtődött el, és a neve a legfiatalabb olvasóknak is mond valamit, azonban a helye még mindig nincs biztosan megállapítva a huszadik századi magyar irodalom történetében. Ismertsége, paradox módon, ugyanazzal magyarázható, mint az irodalmi diskurzus hiánya: 1962 óta, amikor a *Tüskevár* az általános iskolai oktatás kötelező olvasmánya lett, mindenki kiskamasz korában találkozik Fekete Istvánnal, azonban később, az elmélyültebb tájékozódás idején már nem tud mit kezdeni vele. A Móra Könyvkiadó szerzőjeként marad meg emlékezetében, és a szembetűnő rendszerességgel látott-hallott-olvasott kiadói hirdetések az első benyomásokat állandósítják. Az ifjúsági könyvkiadó, illetve alkalmanként egyéb cégek még ma is sokezres példányszámban adják el a Fekete István-köteteket. Fülszövegeik többsége persze a fiatal olvasókat célozza meg, valamint ebből következően azokat, akik számukra könyveket keresnek. Így aztán nemcsak a gyermekkori élmény, de annak értelmezése is változatlanul hagyományozódik: a Móra célközönsége az ifjúság, és Fekete Istvánt ez a könyvkiadó jelenteti meg, tehát – magától értetődőnek látszó – szillogizmussal Fekete István ifjúsági író. Ez a logikai sorrend ötven éve ismétlődik, vagyis a róla mondottak beágyazódása még most is folyamatosan mélyül.

1.

A Móra jogelődje, az Ifjúsági Könyvkiadó Fekete István művei közül 1955-ben elsőként a *Lutrával* jelentkezett. Ekkor indult újra az irodalmi pálya, de nem pusztán a vidreregénnyel. Ebben az évben ugyanis két másik kiadónál is megjelent egy-egy Fekete István-kötet. Azonban a Mezőgazdasági Könyvkiadó csupán alkalmilag foglalkoztatta, a Magvetővel pedig nem tudott tartós kapcsolatot kiépíteni. A Mórává átalakuló Ifjúsági Könyvkiadó viszont állandó szerzőjévé tette; a pályakezdő szerkesztő, Janikovszky Éva ragaszkodása különösen fontos kapcsolatnak bizonyult. A mezőgazdász – tehát *nem bölcsész* – végzettségű, egyre többet betegeskedő Fekete István pedig nem figyelt arra, hogy az „istálló” az irodalomban is meghatározza a minősítést. Igaz, közvetlenül 1956 után elsődlegesen nem ez a kérdés foglalkoztatta a szerzőket.

Fekete István halálát, vagyis 1970 nyarát követően életművének megjelentetői természetesen továbbra sem látták célszerűnek mindennek megváltoztatását. 1997-es elhunytáig özvegyének ugyancsak e továbbra is nyereséges gyakorlat folytonossága állt érdekében, mivel lényegében erre épült az egzisztenciája. Azóta a gyerekeik – illetve három éve már csupán a fiuk – a kezdetektől mondottakat ismétlik és színesítik.

Ha Fekete István 1950 táján végleg elhallgat, ma senki sem tartaná ifjúsági írónak. Gárdonyi és Tömörkény követőjeként a kései népies próza természettudományos műveltségű szerzőjeként beszélne róla, és a nevét minden bizonnyal az ún. *tündéri realizmushoz* sorolnánk. Csakhogy 1955-től ismét kötetekkel jelentkezett, és ezeket a közönségének egyre fiatalabb nemzedékei már csupán kamaszolvasmányként vették a kezükbe. Ráadásul ismertetések-bírálatokat is így írtak róluk, és összességében mindez nem kedvezett Fekete István irodalomtörténeti megítélésének. Nálunk az ifjúsági irodalom iránt csekély a *szakmai* érdeklődés. Egy évtizedek óta halott szerzőtől pedig, akinek művei változatlanul ifjúsági irodalomként jelennek meg, idegenkednek az irodalomtörténészek. A hallgatásnak mindez – tehát a *szakmai érdektelenség* –, és nem valami módszeres üldöztetés az oka.

Ráadásul, amíg az irodalomtörténészek nem, addig Fekete István felesége, valamint a vele *mindig* közvetlen kapcsolatban álló laikus szervezetek tevékenysége nyomán a temetés után lényegében azonnal mitizálódni és folklorizálódni kezdett az író emléke. Felesége jóval túlélte a férjét, és a negyedszázad alatt hatékonyan formálta a közbeszédet. A fiatalkorában színésznői ambíciókkal rendelkező asszony sokat és rendszeresen szerepelt; lényegében mindenhová elment Fekete Istvánról beszélni, ahová elvárták, hódolattal fogadták és tisztelettel bántak vele. Mindeközben folyamatosan nyilatkozott a napilapoknak, és a rádióműsorokban is megszólalt. Jó előadó volt, meggyőzően, a szemtanú hitelességével beszélt, és így a kezdetektől módszeresen tematizálta az íróról mondottakat, illetve mondhatókat. Tevékenységének egyik sarokpontja, hogy a nyolcvanas évek elején megbízta Valló László kertészmérnök-újságírót, hogy készítse el Fekete István első életrajzát. Az *Emlékké válok magam is* című kötet 1986-ban „természetesen” a Móra könyvkiadónál látott napvilágot, és évtizedeken át magától értetődő kiindulási pontot jelentett az íróval foglalkozók számára. Ez a monográfia a formálódó kultusz meghatározó forrása lett: a Fekete István emlékét ápoló rendezvényeken hivatkoztak rá, felolvastak belőle és jutalomként osztogatták. Valló László művének azonban éppen a nyilvánvaló erényei járultak hozzá a szakmai diskurzus elmaradásához. Szerzője ugyanis nem irodalmár – nem is akart annak látszani –, és a kéziratok közül csupán azt használhatta fel a munkájához, amibe a szigorúan figyelő özvegy betekintést engedett, illetve amit előbb gondosan ellenőrzött.

Mindebből következően, ismétlem, Fekete Istvánnak meghatározó a szerepe abban, hogy az elmúlt csaknem fél évszázad alatt mi és hogyan hangzott el a férjéről. A rendezvényeket (emlékesteket, szobor- és emléktábla-, majd iskolaavatókat) az egyházi szertartások *hagiografikus*, vagyis a szentek életét idéző koreográfiája alapján rendezték-rendezik: a szónokok Fekete István arcképe alatt szólalnak meg, megható részleteket mondanak el az író szüleinél és gyermekkorából, gazdatiszti és írói pályakezdéséről, végül a haláláról. Mindezt a kilencvenes évek közepéig a többnyire szinte mindenhol megjelenő özvegy helyeslő bólogatása közepette tették. Vagyis Fekete Istvánné hitelesítette az elhangzottakat, amelyek zömének éppenséggel ő volt a forrása. Az özvegy a kezdetektől mindig azt mondta, amit a meghívói hallani akartak: Göllében a férje göllei, Kaposváron a kaposvári, Ajkán az ajkai éveiről beszélt. Tehát arról, amiről ő is vagy jobbára csak hallomásból tudott, mint a Fekete István gyermek- és fiatalkorában történtek, vagy amit csupán félig-meddig, esetleg semennyire sem ismert, mint a kunszentmártoni száműzetés

részletei. Tévedéseinek, óvatlanságainak, illetve nemtörődömségeinek az országszerte megtalálható hibás emléktáblák a látványos mementói.

Fekete Istvánné kivétel nélkül mindenről nyilatkozott, és a rajongó közönség (legalábbis nyilvánosan) sohasem kérdőjelezte meg a hallottak-olvasottak hitelességét. Az asszony pozíciója – a sok évtizedes házasság utáni özvegysége és az általa birtokolt irodalmi hagyaték jóvoltából – kikezdetlenül látszott.

2.

Az életmű értékelése szempontjából azonban mindennél maradandóbb következménnyel járt, hogy a Fekete Istvánnal kapcsolatos kultikus beszédmódtól idegenkedő irodalmárok nem kutattak fel további dokumentumokat – pedig megtehették volna. Az esetleges szakmai érdeklődést mindig megakasztotta, hogy az irodalmi hagyatékba csupán a kérlelhetetlen feleség engedélyével lehetett betekinteni. Ez leküzdhetetlen akadállyal bizonyult, és *megkerülésére* senki sem vállalkozott. Pedig a levéltárak, múzeumok és egyéb közgyűjtemények értelemszerűen a kezdetektől rendelkezésre álltak, ráadásul az író testvérei, barátai, iskola- és munkatársai közül még sokan éltek. Vagyis olyan kortársak, akik a család által elfelejtettek, elhallgatottak és/vagy tévesen tudottak közvetlen forrásai voltak. Az intézmények és magánszemélyek segítségével aztán gyűjteni lehetett volna a hivatalos dokumentumok, levelek, fényképek és a dedikációk fénymásolatait, valamint szkennelt változatait. Az írói hagyaték felszabadulásáig ezekkel is meg lehetett – illetve *velük meg kellett* – volna alapozni az érdemi megszólalásokat. Az 1970 utáni évtizedekben e munka zömét az irodalmárok elmulasztották; megelégedtek, ismétlem sokadszorra, Fekete István feleségének fabulázó kinyilatkoztatásaival, valamint az általa őrzöttek szelektív nyilvánosságával.

Az özvegy, majd halála után a szintén szívesen szereplő fia máig hatóan alakította a közbeszédet, a rendszerváltás utáni média pedig felerősítve visszhangozza a kijelentéseiket. Mindennek két ellentmondás a szemléletes példája. Egyik szerint Fekete Istvánt 1945 után üldözték, és jelentőségét a „hatalom” igyekezett elhallgatni. A mindezt bizonygatók *ugyanakkor* azt is állítják, hogy ennek az – ezek szerint – éppen csak megtört írónak a műveit már az állami könyvkiadó is milliós példányszámban adta közre... A másik ellentmondás az előbbi zavaros állításokból következik. Vajon miért maradt az országban, illetve fogadta el a hivatalos támogatást az a Fekete István, akinek 1946 tavaszán az ÁVO állítólag kiütötte egyik szemét és leverte a veséjét? Felépülése után miért nem menekült el, amikor még megtehetette volna?! Ehelyett néhány hónap múlva *személyesen* igazolta egyik internált barátját a belügyminisztériumban... Rajongói azonban a felesége és a fiuk misztifikáló szózatait ismételik. Az ellentmondások nem bizonytalanítják el őket, még az a szembetűnő tény sem, hogy a rendszerváltás óta a bántalmazás látványos metamorfózison ment át: a rablótámadásból részeg szovjet katona lett, végül belügyes pribék. Az egyik szem és vese károsodásának kézenfekvőbb magyarázatát, a balesetet és a betegséget a laikusok figyelmen kívül hagyják, mivel a családtagok „bizalmas” állításait szívesebben elfogadják a hazai – sokszor tájékozatlan és naiv – közgondolkodás.

Mindenekelőtt ezekkel magyarázható, hogy az irodalomtörténet-írás miért nem foglalkozott érdemei szerint Fekete István évtizedekkel ezelőtt lezárult életművével. Nem valami igazságtalanság, hanem mulasztások sorozata történt, aminek a nem-bölcsész író, az elle-
nérdelkelt örökösök, a felszínes rajongás és az irodalomtörténeti közöny egyaránt okozója.

3.

1997 februárjában azonban Fekete Istvánné is meghalt, és a gyerekeinek dönteniük kellett a Tárogató úti hagyatékról. Nem Budapesten, hanem Ausztriában, illetve az USA-ban éltek, tehát a terjedelmes anyag jelentős részét már csak ezért sem tarthatták meg. Ez időre a korpusz csonkult, mivel negyedszázados özvegysége alatt Fekete Istvánné rendszeresen tárgyakkal és kéziratokkal jutalmazta férje emlékének ápolóit: intézményeket és magánszemélyeket egyaránt. (Például, amíg a nevezetes *Tüskevár* autográf szövege megvan, folytatásáé, a *Téli berek* lappang valahol.) A hagyatékat felajánlották a Petőfi Irodalmi Múzeumnak, de a közgyűjtemény – *állítólag* a terjedelem miatt – „nem tartott igényt” a dokumentumokra. Minderre azonban nincs bizonyíték. E tájékozási kísérlet akár igaz is lehet, ahogyan az a feltételezés is, hogy a kéziratokat a tulajdonosok nem jelképes fizetség fejében kívánták átadni a PIM-nek. A leletmentő egyezség mindenestre nem jött létre.

Az örökösöknek tehát dönteniük kellett az anyag sorsáról. A kiadói ügyeket akkor már tizenöt éve hagyatéki gondok, P. Fekete István intézte-intézi. (A névazonosság ellenére nem rokon; a „P” a pentelei származását jelöli.) E nyugalmazott mérnök, feladataiból következően, a család bizalmasa, aki az író lányával és fiával a kezdetektől baráti viszonyt ápolt, illetve ápol. Velük, vagyis az örökösökkel mindenekelőtt P. Fekete István segítségével kezdeményezhető kapcsolat. De ő is csupán valószínűsíteni tudja, hogy az irodalmi hagyatékból mi kerülhetett Ausztriába és az Egyesült Államokba, tehát az író lányához és fiához. Feltehetően pontosan már sohasem derülhet ki, hogy édesapjuk, és főleg édesanyjuk halála után a külföldön élő Fekete Edit és ifjabb Fekete István mi mindent vitt magával.

A három évvel ezelőtt elhunyt Fekete Edit apáca lett, és utolsó évtizedeit Bregenzben élte le. Rendjével még 1948-ban elhagyta az országot, és ezért sem valószínű, hogy kéziratokat birtokolt volna. Fekete István hozzá, vagyis a lányához írt leveleit azonban biztosan megőrizte, de nem tudható, hogy a sorsukról hogyan rendelkezett. Ha nem semmisítette meg őket, feltétlenül szükséges a felkutatásuk, mivel édesapja bizalmasa volt, a legfontosabb „osztrák kapcsolat”. Fekete István ottani személyes kiadói tárgyalásainak előkészítője, a szerződések, illetve a valutaügyek megbízható intézője. Szépirodalmi kéziratok nem lehettek nála, ellenben csaknem a haláláig vigyázott egy naplóra, amelyet édesapja az utolsó látogatásakor bízott rá. Fekete Edit aztán megfeledkezett róla, és csak akkor kutatta fel, amikor ezt folyamatosan sürgettem. Egyik itthoni napló közvetett utalásaiból ugyanis következtetni lehetett a létezésére, sőt a kötet méretét és színét is valószínűsíteni tudtam. Ezek alapján Fekete István lánya megtalálta az elfeledett szöveget, és mivel egyedül nem akarta eldönteni, hogy mi legyen vele, eljuttatta az öccséhez. Ő aztán önkényesen meghúzta, publikálta, majd állítólag megsemmisítette... Jellemző történet.

Ifjabb Fekete István ellentmondásos tevékenysége alapvetően határozza meg Fekete István hagyományainak kutatását. Látszólag segítőkész örökös. A neves szerző ugyancsak tollforgató közvetlen leszármazottja, aki nem tud, és nem is akar kiszabadulni édesapja bűvköréből. Írásban és szóban egyaránt szívesen nyilatkozik róla, és akárcsak korábban az édesanyja, szintén azt mondja, amit a kérdezők (feltehetően) hallani akarnak tőle. Ezért aztán kritikával kell figyelni a tevékenységét; a kutatók számára ifjabb Fekete István forrás és csapda egyaránt lehet. Már édesapja halálát követően, ismétlem, kéziratokat vihetett magával Amerikába, és ezt édesanya elhunytá után újra megtette. Például nála van a szülei fiatalkori levelezése, amit az elmúlt években részben szintén közölt. Publikációinak hitelessége egyelőre ellenőrizhetetlen. Bizonyosan fontos fényképeket őriz, és a hazai árveréseken mostanában felbukkanó kéziratoknak is ő a közreadója.

4.

Fekete István gyerekeinek hozzájárulásával édesanyjuk halála után három személy vállalta az irodalmi hagyaték őrzését, illetve gondozását.

Egyikük a már említett P. Fekete István, aki sok fotót és számos kéziratkötetet őriz a budapesti lakásán. Itt érdemes megjegyezni, hogy 1961-től Fekete István szerencsére – legalább úgy-ahogy – gondoskodott a kéziratái fennmaradásáról. Ekkor jelentkezett nála ugyanis egy amatőr könyvkötő, és ez a rajongó szívességből zömmel bekötötte az 1948-as megsemmisítést megúszó, illetve a szerzői kéziratégetés után keletkezett anyagot. A mutatóként Budapestre küldött üres kötetbe kezdett el az író ismét naplózni. Erre most P. Fekete István vigyáz, ahogyan még számos könyv, így például a *Tüskevár*, valamint a *Féltékenység* című játékfilm szcenáriuma és a *Három karácsony* című színdarab kézírata, illetve ezek változatai is nála vannak. Mindezek megtekinthetők.

A hagyaték nagyobb része az Ajkai Városi Múzeumba került. Döntően a Fekete István Irodalmi Társaság alapító-elnökének, Gáspár Jánosnak köszönhető, hogy a terjedelmes anyag nem hullott szét: tekintélyes hányada egyben maradt, és kutatható. Az Ajkai Városi Múzeum megkerülhetetlen forrása Fekete István hagyományainak; az 1948 utáni kéziratok többségét ez a közintézmény őrzi. Regények, filmforgatókönyvek és számtalan elbeszélés autográf és gépelt szövege lapozható fel Ajkán. A szinopszisok, vázlatok, töredékek, laccímlisták, fényképek, iskolai és egyéb dokumentumok mellett Gáspár János azt a sok ezer *levelet* is az ajkai múzeumba mentette, amelyet rokonok, barátok, ismerősök és ismeretlenek küldtek Fekete Istvánnak. (E levelek feldolgozása nélkülözhetetlennek bizonyult az író kapcsolatrendszerének feltérképezésekor; eredményeimet a megjelenés előtt álló *Fekete István-ki kicsoda* című személyi adattárban összegeztem.)

Az íróval behatóan foglalkozónak a szülőhelyére, egészen pontosan a göllei emlékházba is el kell látogatnia. Ez az épület (illetve maga a somogyi település) természetesen Fekete István kultuszának sarkalatos pontja. Tárgyak mellett a faluban szintén található kéziratok: levelek és családi dokumentumok mellett itt őrzik például a *Ballagó idő* című önéletrajzi regény autográf szövegét. Az emlékház előzetes egyeztetés után látogatható; a gölleieket számon tartó önkormányzat segíti a kutatókat.

A szülőfaluhoz közeli Dombóváron működik Bodó Imre Fekete István-múzeuma. A tulajdonos személyesen nem ismerte az író, azonban az özvegygel sokáig kapcsolatban állt. Kitartását Fekete Istvánné kéziratokkal jutalmazta, és az USA-ból folyamatosan ezt teszi az édesapja emlékének ápolásáért ugyancsak hálás ifjabb Fekete István. Így a göllei származású és helytörténettel is foglalkozó mezőgazdasági mérnök magángyűjteménye az Ajkai Városi Múzeum után Fekete István hagyományainak második leggazdagabb kutatási helye – *lenne*, ha a tulajdonos nemcsak megmutatná, de kézbe is adná a kincseit. A fényképek, családi dokumentumok, levelek, vázlatok, töredékek és novellakéziratok egyelőre jobbára csupán címről (vagy még így sem) ismert garmadája található Dombóváron. Elvakultsága ellenére elismerésre méltó Bodó Imre áldozatvállalása, hiszen olyan anyagokat mentett meg, amelyek nélküle feltehetően örökre elvesztek volna.

5.

A Fekete István hagyományaira irányuló kutatásoknak tehát az irodalmi hagyaték budapesti gondnoka, az Ajkai Városi Múzeum, a göllei emlékház és egy dombóvári magángyűjtemény a legfőbb forrása. Mindemellett az Akadémia, a Petőfi Irodalmi Múzeum, a természettudományi és a mezőgazdasági múzeum, valamint a nemzeti filmarchívum kéziratáraiban is érdemes keresgélni. Ez utóbbiakban Fekete István játékfilmjeinek és legalább négy – sokáig elveszettnek hitt – mezőgazdasági oktatófilmjének kópiái szintén megtalálhatók. Közülük háromnak Fekete István a narrátora, vagyis ezek a kisfilmek a középkorú író hangját is megőrizték.

S ha már az akusztikánál tartunk: a Magyar Rádió hangarchívumában csupán egyetlen, 1967 őszén rögzített tízperces interjú, valamint két olyan rádiójáték maradt fenn, amelyekben Fekete István is megszólal.

Természetesen amatőr film- és hangfelvételek országszerte készülhettek, azonban az elmúlt évtizedekben – egyetlen kivétellel – nem bukkantak fel efféle dokumentumok. Ennek ellenére nem zárható ki a létezésük. Egy asszony ugyanis 1963-ban biztosan magnószalagon rögzítette a televízióban akkor sugárzott portréműsort. Ezt az anyagot sem őrizte meg a Magyar Televízió, és egyelőre az amatőr hangfelvételt is hiába keresi a rajongó leszármazottja. Szerencsére gépirat készült róla, vagyis az író otthonában forgatott dokumentumfilm – utóbb Fekete Istvánnal átolvastatott! – szövege mégsem ismeretlen.

A közgyűjtemények és egyéb intézmények közül még csupán a megyei, mindenekelőtt a Somogy és Tolna, a Hajdú-Bihar és Győr-Moson-Sopron, valamint a Veszprém megyei levéltárakra szeretném felhívni a figyelmet. Előbbiek a családfakutatás meg a középiskolai évek, utóbbiak pedig Fekete István gazdatiszti képzésének, illetve évtizedes uradalmi intézői munkájának megkerülhetetlen forrásai.

*

Végezetül: a gyenesdiási Horváth József vaskos Fekete István-bibliográfiája évek óta elérhető. E hatalmas munka eredményeit és szerzőjének segítőkészségét én is igénybe

vehettem, amikor 2001 és 2011 között összesen *huszonhét* kötetben egy szegedi kiadónál közreadtuk mindazt, amiről a Móra könnyelműen lemondott. Az ifjúsági könyvkiadó azóta természetesen visszavette az egész életmű publikálásának jogát.

Egész életmű? Vajon mekkora lehet a teljes anyag? Még ma is gyűjthetők – sőt hangsúlyozom: *feltétlenül gyűjtendő* – a csaknem ötven éve halott íróval kapcsolatos dokumentumok. Esetében különösen érvényes a közhely, hogy az utolsó pillanatoknál tartunk. Még mindig élnek köztünk ugyanis olyanok, akik személyesen ismerték Fekete Istvánt! Ők – vagy a szüleik kapcsolataira emlékező közvetlen leszármazottak – számtalan levelet őrizhetnek az írótól, és a fiókokból esetenként további ismeretlen elbeszélések, költemények és fényképek is felbukkanhatnak. Az elmúlt tizenhét esztendő bizonyosság arra, hogy módszeres és következetes kutatással, valamint a modern technikai lehetőségek segítségével hogyan gyarapítható folyamatosan egy-egy privát Fekete István-archívum. Ahogyan mások is megtehetnék, úgy én is beszereztem az író legtöbb regényének, színművének, elbeszélésének, versének és a családi dokumentumok zömének másolatát. Ezekon kívül rengeteg fotó, valamint sok ezer Fekete István által, illetve neki írt – rendszerezett, és így könnyen áttekinthető – levél található a gyűjteményemben. A felbukkanó dedikációk száma pedig szintén korlátlanak látszik.

Életművének kutatása tehát még éppen csak elkezdődött. Nélküle azonban nem ismerhetők meg az eddig tévesen ifjúsági szerzőnek mondott Fekete István hagyományai.